

ca apanaj nobiliar, spada pare să fie prezentă și în mediul rustic. Din aceeași sursă utilizată anterior, extragem un pasaj din 1221 în care este narată o agresiune (*Guthfredus, praepositus Orodienis impetiit villanos ... de percussione unius hominis gladio ...* p. 262), pentru ca la peste o sută de ani de la evenimentul de mai sus, într-un act datat 11 martie 1344, lui Mihail, iobag de Remetea, îi sunt jefuite ... *unam marcam denariorum, gladium, pharetram et arcum, tunica cum clamide ...*³. Ne vom limita doar la aceste mențiuni, cu speranța ca ele vor fi reluate, completate și integrate într-un studiu sistematic.

Totodată, este de observat o ușoară inconsecvență în utilizarea pasajelor extrase din diverse surse narative. Spre exemplu, la paginile 36 și 37 (v. și notele 156, 158) sunt utilizate traduceri în limba română (menționate prin sigla t.n. ca aparținând autorului), fără a fi prezentată și varianta textului în limba originală a sursei, cu atât mai mult cu cât nu există o variantă consacrată de traducere, pentru ca la pagina 47 (v. notele 206, 207) sunt precizate pasajele latine, care, ca și textul echivalent românesc, provin din colecția *Documenta Romaniae Historica*, colecție ce beneficiază de variante consacrate ale traducerilor. Ireproșabil metodologic procedează autorul în pasajul în care discută inscripțiile de pe spade, menționând atât textul original, cât și propunerea de traducere (pp. 56-61).

Informația transmisă de lucrare este din păcate parțial alterată de unele scăpări tehnice, apărute probabil în procesul tipografic, în fapt incongruențe între text și pachetul de planșe auxiliare: planșa 5 indică ilustrațiile a-c, dar în legendă sunt explicate doar a și b; poziția d, planșa 10 la care face trimitere p. 45, nu este inclusă; p. 111 trimite la planșa 17 e, poziție de asemenea omisă; spada prezentă pe planșa 35, la poziția d nu este menționată în legendă; p. 135 trimite la planșa 41 c pentru spada de la Bucova, deși conform legendei explicative de planșă, spadei menționate îi este rezervată poziția b.

Desigur, aceste ultime modeste considerații sunt departe de a pune în discuție nivelul calitativ ridicat al lucrării. În concluzie, cartea d-lui Pinter propune o analiză nu atât extinsă, cât foarte densă și care prin certye sale realizări promovează o direcție cu interesante perspective, fapt pentru care trebuie să fie receptată ca un avans calitativ în domeniul atât de complex al medievisticii transilvane.

Adinel-Ciprian DINCĂ

KOPPÁNY TIBOR, *A középkori Magyarország kastélyai*. Budapest, 1999, 301 p. + pl. (Művészettörténeti füzetek, 26).

În urma cu câteva decenii (1974), apăsrea sub semnătura lui Koppány Tibor, un articol care se ocupa cu evoluțiile de la *castellum*-ul roman târziu, la *castelul* medieval și premodern, pe teritoriul Ungariei medievale. Tema era deja una incintantă: prin noutate, prin particularismele sale. Deja atunci, autorul întâmpinase o sumă de dificultăți în a înțelege ceea ce, în fapt, contemporanii acelor rezidențe, cu caracteristici de fortificații, desemnau în documentele scrise transmise până la noi. Persistența în temă este una remarcabilă. Ea l-a condus pe întreprinzător către un volum special, de care ne ocupăm aici.

Întâi de toate, ne vom referi la desfășurarea cuprinsului. Pe suprafața celor nouă părți, ne întâlnim cu o introducere, apoi despre esența formelor instituțional-constructive și acoperirea lor terminologică; urmează discuția despre castelul medieval, notele, banca de

³ E. Hurmuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria Românilor*, I, 1, București, 1887, doc. nr. DXLIII.

date, lista ilustrațiilor, un rezumat în limba engleză, indici geografici și onomastici, ilustrațiile.

Nu ne vom opri la felul în care denumirea a fost vehiculată. Este suficient dacă ne amintim că toate „cetățile” (lat. *castrum*) evului mediu de la noi, sunt cărmuite de către „castelani” (lat. *castellanus*). Antagonismul lingvistic se descifrează din lectura celui de-al doilea capitol. Este vorba despre filtre asemănătoare celor care au pervertit termenul inițial de „iobag” ori de altele care au făcut din „rumân”, doar un anume țaran. Cu alte cuvinte, mecanismele rămân tainice; pe lângă marea dificultate de a ne mai insinua în gândirea medievală, accidentul joacă un rol pe care orice istoric ar trebui să-l accepte cu seninătate, dincolo de orice rigori catalogate drept „legități”.

Este evident că despre o realitate care este denumită astfel, se scrie deja în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Autorul ne împărtășește convingerea că originea numelui trebuie să fie italiană. Din multiplele date documentare, se optează pentru obiectivele care nu au prioritate militară, ci pentru cele care au funcții locative, în special nobiliară. Aici ne putem interfera cu mărturisirea *relativității* acestei alegeri, deoarece nimic nu este atât de tranșant încât să se poată permite o netă departajare. Așa după cum vom vedea din repertoriu, în fața castelelor menționate ambiguu, autorul are, - ca oricare alt specialist, de altfel, - foarte serioase greutăți de clasificare ori tratare categorială. Imediat mai departe, deja se sortează cazuri în care apar alți termeni latini, pe care scribii îi echivalează (*domus*, *fortalicium*, *palacium*, *municio*), ca să nu mai scriem de frecvența apariției „lămuritoare”: *castrum seu (sive) castellum* ! Privirea îndreptată către restul continentului, nu îl ajută mult pe autor, căci, aproape în fiecare zonă istorică, termenii sunt alții, pentru *ceea ce am presupune că ar fi același lucru*.

Din derularea istoriei timpurii (arpadiene) a castelelor, am reținut referințele la „palatul” timpuriu de la Sânnicolau de Beiuș (jud. Bihor). El se compară, în mod cu totul surprinzător, doar cu ceva similar descoperit la Dömös. Se avansează presupunerea că modelul lor trebuie să fi fost rezidențele regale sau princiare timpurii (sec. XI-XII). Aici nu putem decât regreta faptul că Ilidia (jud. Caraș-Severin), a rămas în afara oricărei discuții, cu toate că, cronologia și aspectul ei îi dădeau dreptul să fie prezentă. Dar, oare, aici nu este vorba despre *curți* ? Absența obiectivului bihorean, ca și a celui de la Dömös, de altfel, în repertoriu, sugerează ezitarea de catalogare. Autorul încearcă să ne convingă că termenul de *castrum* era utilizat inițial doar pentru desemnarea unei „cetăți mari”. Aceasta însemna, implicit, posibilitatea ca celelalte, mai mici să fi fost inclusiv „castele”.

Perioada angevină a fost una mai riguroasă în ceea ce privește detaliile de fortificare ale rezidențelor. Au aparținut nobilimii mijlocii, adică categoriei care a fost bine consolidată în cursul celor două mari domnii care au acoperit secolul al XIV-lea. Tot atunci pare să se fie instituit procedura unei autorizări a coroanei. O proliferare remarcabilă se petrece în vremurile lui Sigismund de Luxemburg. Înmulțirea documentelor relevă și prezența unei cantități de castele de lemn, ale căror urme nu mai pot fi astăzi recuperate decât prin investigarea pământului.

Un subcapitol special este consacrat sintezei datelor arheologice. El privește doar Ungaria actuală, așa încât trebuie să-i amintim autorului că, dat fiind faptul că și-a asumat prezentarea realizărilor din *Ungaria medievală*, se cuvenea să ne împărtășească și ce știe despre castele din țările vecine. Nici vorbă, Transilvania ori vestul României nu sunt dintre cele mai concludente, dar ele aveau un loc de apreciat prin analogii. Ne aducem aminte aici doar despre *castellum*-ul de la Făget (jud. Timiș). Foarte interesant, este subcapitolul care înmănunchiază datele de construcție ale castelelor medievale târzii. Pregătirea de restaurator, meseria de bază a autorului, își spune aici cuvântul. Se constată ceea ce nu este nici o surpriză: nu există reguli de edificare, mărime, amenajări etc. Drept urmare, un

obiectiv fără documente poate fi numit după nivelul de percepție al cercetătorului: castel, curte ori chiar cetate.

Repertoriul (= banca de date) se referă la următoarele obiective aflate pe teritoriul României de astăzi (sublinierile, localizările și comentariile din paranteze ne aparțin; ele sunt făcute în ordinea existentă în volum, adică aceea a denumirilor maghiare): Baia Mare, Balc (jud. Bihor), Bistrița (evident cetatea din dealul Burg, desemnată cu titlu special !), Beclean de Someș, *Bizere* (posibilul Frumușeni de astăzi, din jud. Arad), Buia (jud. Sibiu), Bonțida (jud. Cluj, dar numai pe *presupunerea* unui izvor din sec. al XVII-lea), Bahnea (nu Bachnea ! jud. Mureș), Vurpăr (jud. Alba, dar datele la care face referire autorul sunt cele ce țin de Vințu de Jos și mănăstirea dominicană transformată în castel, de acolo), *Borzlyuk* (! jud. Timiș), Buza (jud. Cluj), Târgoviște (jud. Timiș), Ciala (înglobată în municipiul Arad), Cenade (jud. Alba), Cehu Silvaniei (jud. Sălaj), Sacoșu Turcesc (jud. Timiș), *Csoma* (grafiati Čoma ! și nidentificabil la prima lectură, în jud. Timiș), Vălenii de Mureș (jud. Mureș), *Eperjes* (pe lângă Pâncota, jud. Arad), Ardud (jud. Satu Mare), Chișineu Criș (jud. Arad), Felnac (jud. Arad, probabil, dar grafiat Fellac), Făgăraș (jud. Brașov), Gornești (jud. Mureș, dar grafiat Gernești), Cărpiniș (jud. Arad, dar grafiat Carpinis), Hațeg (jud. Hunedoara, nu putem fi de acord, după ce am efectuat acolo personal, o cercetare arheologică, cu interpretarea unei transformări a *cetății* într-un *castel*, în a doua jumătate a sec. XV), Hodoș (jud. Timiș, dar acolo sunt două localități cu același nume !), Iclod (jud. Cluj, dar grafiat Icloda), Ilia (jud. Hunedoara), *Ivanfalva* (jud. Timiș), Ineu (jud. Arad), Căpruța (jud. Arad), Carei (jud. Satu Mare), *Kenezrekesze* (jud. Timiș ?), *Kerekegyhaza* (jud. Arad), Bogdan Vodă (jud. Maramureș), Lugoj (jud. Timiș), Macedonia (jud. Timiș), Macea (oare nu Micălaca, înglobată în orașul Arad ?), Margina (jud. Caraș-Severin), Medieșu Aurit (jud. Satu Mare), Micăsasa (jud. Sibiu), Mănăstir (jud. Timiș), Sănnicolau Român (jud. Bihor), Nușfalău (jud. Sălaj, grafiat Nusfalau), Nădlac (jud. Arad, grafiat Nadlac), Salonta (jud. Bihor), Pecica (jud. Arad), Ghilad (jud. Timiș), Păuliș (jud. Arad), Periam (jud. Arad), Coșteiu Mare (jud. Timiș), Rodna (jud. Bistrița-Năsăud), Recaș (jud. Timiș), Rona (de Sus sau Jos ori în jurul lor, nu Costini, care nu există în jud. Maramureș), Glodeni (jud. Mureș), Șimand (jud. Arad), Căpâlnaș (jud. Arad, grafiat Capilnaș), Sîncel (jud. Alba, grafiat Sîncel), Saravale (jud. Timiș), Satu Mare, Săcuieni (jud. Bihor), Sîngeorge (jud. Timiș), Jebel (jud. Timiș), Săsarm (jud. Bistrița-Năsăud), Sighetu Marmăției (jud. Maramureș), Coșteiu (jud. Timiș, grafiat Costein), Frumușeni (jud. Arad, dar a se vedea și mai sus !), Tășnad (jud. Satu Mare), Teaca (jud. Bistrița-Năsăud), Rimetea (jud. Alba), Oarda de Jos (jud. Alba), Oarda (jud. Arad), Grădiște (jud. Timiș), Brâncovenești (jud. Mureș), Vingard (jud. Alba), Zădăreni (jud. Arad) și Zărand (jud. Arad). Fiecare titlu este precedat de o bibliografie ori date arhivistice esențiale.

Lunga lista prezentată aici are rosturile ei. Medievistii români trebuie să o cunoască și să-și facă loc către ea, atunci când preocupările lor vin în atingere cu locuri sau fenomene istorice. Ca orice tratare de mare întindere, corecții sunt posibile. Principiul folosit de autor de a include tot ceea ce a fost desemnat sub titlu de „castel” este corect până la punctul în care ar fi meritat să obiecteze uneori. Scăpări de condei de scrib au trecut, întâmplător, cetăți pomenite ca atare, în multe alte documente, în categoria care îl interesa pe Koppány. Apoi, bănuim că ar mai putea fi vorba despre degradări de utilizare ori de căutată diminuare de imagine, de la rostul unei cetăți, la acela de castel.

Vom face remarcă ilustrației, care este utilă ca analogii pentru tot ceea ce ar putea fi urme de astfel de construcții, în provincia noastră. Și o subliniere, privitoare la planul cetății Erdut (Croatia), plan care a fost vehiculat și la noi, prin confuzie cu cetatea de la Ardud (jud. Satu Mare).

Volumul este, în final, o foarte utilă cale de înțelegere a unor forme locativ-militare ale evului mediu zonal. Categoria are un studiu de referință la care ne putem mereu raporta pentru cazuri de abordări concrete, identificări de funcționalitate, planimetrii, raporturi de social-constructiv etc.

Adrian Andrei RUSU